

De oogst van een zoektocht naar gedeelde waarden

Een samenleving die is gestoeld op 'vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit' belooft op schrift in elk geval veel goeds. Maar zo vanzelfsprekend als de woorden klinken, zo meerduidig zijn ze tegelijkertijd. Met het project 'Gedeelde Waarden' is ProDemos door middel van panelgesprekken op zoek gegaan naar de alledaagse betekenis van de kernwaarden.

Op diverse plekken in het land zijn in de voorbije maanden in totaal zeven panelgesprekken georganiseerd. Daarbij hebben enkele tientallen 'informanten' hun ogen, oren en gedachten geleend aan het project. Er is nadrukkelijk gezocht naar dialoog en discussies zijn bewust vermeden. ProDemos wilde immers vooral luisteren en van mensen horen waar en hoe zij in hun omgeving de waarden tegenkomen. Voor 'goed' en 'fout' was geen plaats. De serie dialogen heeft levensechte indrukken opgeleverd van waar de waarden de kop opsteken, waar ze schuren met het papier en hoe ze vanuit verschillende perspectieven worden geïnterpreteerd. Al is het onderzoek niet uitputtend geweest, de gesprekken met jongeren, juristen, gelovigen, wijkagenten, lokale politici en docenten hebben zeker de verdieping gebracht die voor ogen was. En waar kennelijk ook behoefte aan is. Want, zo bleek tijdens de rondgang dat men het gesprek op zichzelf al bijzonder waardevol vindt.

Vrije mening

Een waarde die eenvoudig de tongen losmaakt, is 'vrijheid'. Opvallend is dat met name jongeren, dit ruime begrip verkleinen tot de vrijheid van meningsuiting. Die lijkt heilig verklaard, mede doordat het 'vrije woord' in binnen- en buitenland geregeld op grenzen stuit. Die confrontatie toont de beperking van deze vrijheid en laat zien dat andersdenkenden soms letterlijk met alle geweld in hun optiek onwelgevallige woorden willen bestrijden. Van een limiet willen jongeren liever niets weten; dat vrijpostige omgang met het vrije woord anderen in hun vrijheid kan raken, is bovendien een weinig aansprekende boodschap. Ze vinden dat ze onbeperkt moeten kunnen zeggen en schrijven wat op de tong ligt. En dan wel het liefst zonder weerwoord, laat staan onderbouwing.

Binnen kaders

Waar jongeren zich blindstaren op vrije meningsuiting, zien oudere generaties vrijheid duidelijk in een bredere context. Voor hen is vrijheid hun leven te kunnen inrichten zoals ze dat zelf willen. In wezen gaat het erom dat ze kunnen 'zijn' wie ze zijn; maar wel binnen kaders. Regels, wetten en mores bakenen af tot waar hun vrijheid reikt: ze kunnen leven met een vrijheid die niet absoluut maar relatief is. Daarin is het essentieel dat men elkaars keuzes, vrijheden en verantwoordelijkheden respecteert. Juist dat blijkt anno nu niet aan de orde: van alle kanten conflicteren 'eigen' normen en waarden met elkaar en is tolerantie ingeruild voor dominantie. Voor iedereen slinkt daardoor de 'vrije, veilige ruimte', ongeacht kleur, geloofsovertuiging en seksuele geaardheid.

Ongelijkheid?

De mate waarin mensen regie kunnen voeren over hun leven, is ook afhankelijk van iemands (financiële) mogelijkheden. Die verschillen, niet verrassend, behoorlijk van elkaar en maken dat sprake is van sociaaleconomische ongelijkheid. Het verschil tussen arm en rijk is scheiding die steeds dominanter door de samenleving loopt. 'Witte Nederlanders' wijten die scheiding vaker aan opleidingsniveau, terwijl voor 'gekleurde groepen' huidskleur, achternaam en religie meer doorslaggevend zijn. Alhoewel panelleden het belangrijk vinden dat er gelijkwaardigheid is en dat mensen ook dusdanig worden behandeld, dreunde steevast het besef door dat discriminatie, op de arbeidsmarkt en op straat, aan de orde van de dag is. Gelijkwaardigheid is volgens de informanten ver te zoeken.

Deels wordt dit ondervangen doordat mensen 'zichzelf' opzoeken en samenklonteren op eilandjes. Men komt niet van het eiland af, en daarom de ander ook niet meer tegen. Zolang mensen op hun eigen eiland blijven, lijkt er immers wel gelijkwaardigheid te bestaan. Daarbuiten, op het 'gedeelde terrein', is het een merkwaardige samenkomst van (sub)culturen die te maken krijgen met normen die logisch zijn voor de een maar volstrekt buiten de belevingswereld van anderen blijven. Mensen lijken elkaar daar niet te (willen) zien en te begrijpen. Men zoekt zekerheid in het eigen gelijk of de eigen groep.

Solidair

Het vooral leven in de eigen groep heeft ook zijn weerslag op de derde kernwaarde: solidariteit. Daarvoor moest tijdens de gesprekken overigens wat dieper worden gegraven; de term lijkt immers een stoffig souvenir uit het verleden, toen de sterkste schouders de zwaarste lasten droegen. Naast die anonieme (belasting)solidariteit was ruimte voor persoonlijke solidariteit, waarbij mensen – vaak in de luwte – elkaar helpen. Deze vorm is moeilijk waarneembaar met het blote oog, maar komt volgens panelleden vaker voor dan we denken. Het openbaart zich bijvoorbeeld als vrijwilligerswerk, zoals de opvang van vluchtelingen, de mantelzorg of het verenigingsleven.

Desondanks overheerst het gevoel dat men tegenwoordig vooral solidair is met 'zichzelf' of met de eigen groep, 'het algemeen belang' een onbekend begrip is en dat er prijs wordt gesteld op wederkerigheid 'voor wat, hoort wat'. Solidariteit wordt gekoppeld aan loyaliteit en is soms zelfs afhankelijk van de prestaties van het Nederlands Elftal...

Boemannen

Tijdens de gesprekken keerden 'de politiek', 'de overheid' en 'de media' opmerkelijk vaak terug als werd ingegaan op de oorzaken van fricties in de samenleving. Politici wordt verweten te veel met zichzelf en peilingen bezig te zijn en bovenal 'het klimaat' negatief te beïnvloeden door het onderlinge gekift om verwaarloosbare meningsverschillen. Het maakt 'de politiek' al met al weinig geliefd. Bij het overheidsbeleid dat voortvloeit uit politieke keuzes zijn ook geregeld kanttekeningen geplaatst; theorie en praktijk blijken vaak haaks op elkaar te staan. Kernwaarden worden volgens de informanten daardoor onnodig (extra) onder druk gezet.

Voor 'de media' hadden informanten geen goed woord over. Die zouden te weinig oog hebben voor 'het goede nieuws' en met zwart-witte berichtgeving, net als de polariserende politiek, verschillen in de samenleving enkel benadrukken. Ook de sociale media kwamen geregeld ter sprake. Ze bieden eenieder de kans om op elk gewenst moment wat dan ook te vinden, te betwisten en te schelden. Maar ze blijken weinig nuttig als instrument om politiek en burger

werkelijk dichterbij elkaar te brengen. Want, al zijn de lijnen tegenwoordig kort: in elk panel klinkt door dat mensen zich slechts mondjesmaat vertegenwoordigd voelen. Ook hier blijven het gescheiden eilanden. Over de eigen invloed die op 'het systeem' wordt uitgeoefend, of kan worden, bleef het in de meeste gevallen stil. Dit kan duiden op zelfonderschatting, maar laat in elk geval zien dat van overheid en politiek nog steeds een hoop wordt verwacht als het gaat om het garanderen van vrijheid, het vergroten van gelijkwaardigheid en het versterken van solidariteit.

Zoektocht

Eenduidige definities van de kernwaarden heeft de zoektocht zeker niet opgeleverd. De meningen en interpretaties lopen immers nogal uiteen en dat zullen ze naar alle waarschijnlijkheid ook wel blijven. Een vrij land als het onze biedt daar – tot op zekere hoogte – ook ruimte voor.

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit wijzen als algemene waarden wel in een zelfde richting. Ze hebben zeker niet afgedaan als kernwaarden. Maar vanzelfsprekend zijn ze ook niet. Het is niet voldoende deze kernwaarden uit te dragen. Ze moeten ook worden beleefd. Het is in de dagelijkse praktijk dat blijkt dat niet iedereen steeds hetzelfde bedoeld. We zullen van onze eilandjes moeten komen en de ander ontmoeten. Met elkaar in gesprek blijven.

Een les uit de panelgesprekken is dat bestuurders en beleidsmakers oog moeten hebben voor de verschillen en de verscheidenheid. Binnen de grenzen van de wet hebben mensen het recht op hun overtuigingen. En het is in ieder geval belangrijk dat zij worden gehoord en serieus genomen.

De praktijk van de schurende kernwaarden blijft een uitdaging!

Gedeelde Waarden - Verslag bijeenkomst 1

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het lijken vanzelfsprekendheden die verankerd zijn in de maatschappij, maar zijn het nou vooral woorden of toch waarden? ProDemos inventariseerde bij verschillende groepen in de Nederlandse samenleving waar en hoe ze in het dagelijks leven de kop opsteken. Op 18 april was het de beurt aan een groep geëngageerde jongeren.

De koppeling tussen 'vrijheid' en 'vrijheid van meningsuiting' wordt door de jongeren vrijwel direct gemaakt. Voor hen is het namelijk belangrijk dat ze zich kunnen 'uiten'. Ze verwijzen naar de vrije pers die in verschillende landen onder druk staat en refereren aan de kwestie waarin een Duitse komiek wordt vervolgd voor zijn satire over de Turkse president Erdogan. Op Nederlands grondgebied is PVV-leider Geert Wilders degene die voor de jongeren de discussie over de grenzen van vrije meningsuiting het meest concreet maakt. Hij laat in hun beleving zien dat de vrijheid van de een, een ander juist kan beperken.

Sociale media spelen daarin een belangrijke rol, merken de jongeren op. Waar ze enerzijds over kanalen beschikken om ten allen tijde alles te kunnen zeggen, zijn ze zich bewust van het risico te worden 'afgestraft'. Om sociale afwijzingen te voorkomen, zoeken ze naar gelijkgestemden, bij wie gedragingen en opvattingen naar alle waarschijnlijkheid beter in de smaak vallen omdat de uitingen worden (h)erkend. Sommige natuurlijke verbanden verhinderen dit echter; een links-rechts-botsing over politieke voorkeuren blijkt voor een panellid reden geweest om jarenlang een – aangetrouwd – familielid boos dood te zwijgen.

Een gevolg van het 'creëren van eigen werelden' is dat de jongeren hun eigen vrijheid beperken en werelden van anderen op afstand laten (be)staan. In het gedeelde domein blijkt dat ingewikkelder vol te houden. Ter illustratie wordt een situatie geschetst van een UWV-medewerker die vrouwen weigert de hand te schudden. Die persoon heeft weliswaar de vrijheid om dat niet te willen en is vrij te solliciteren op een baan bij het UWV, waar hij kennelijk de vrijheid krijgt zijn door religie ingegeven gebruiken te praktiseren. Maar is dat nou eigenlijk wel zo handig? Dit voorbeeld werpt de vragen op of het UWV als werkgever de vrijheid überhaupt moet geven voor particuliere (religieuze) normen en of de medewerker zelf niet beter af zou buiten een professionele omgeving waarin handcontact als 'normale' begroetingswijze met vrouwen en mannen wordt gezien.

Enorm verschillend

De 'weigerhand' toont hoe broos gelijkwaardigheid is op het moment dat privé-opvattingen worden toegepast op gedeeld terrein. Dat gebeurt volgens de jongeren, veelal studenten, sowieso nogal eens doordat er per regio, dorp, stad, wijk, en buurt eigen normen bestaan die gemeenschappen maken tot wat ze zijn, maar tegelijkertijd in groter verband extra inspanning verlangen om gelijkwaardigheid te kunnen garanderen. In hun werk als begeleider voor ProDemos passen ze hun methodiek aan op de groepen. Zo willen ze ongelijke groepen gelijke kansen bieden om hetzelfde te leren over de democratische rechtstaat als klassen die bij binnenkomst minder 'herrie' maken en zich ook zonder moederlijk gezag weten te gedragen.

Voor de jongeren staat vast dat sociale en culturele afkomst én opleidingsniveau buitengewoon bepalend zijn voor wat wordt gezien als 'normaal gedrag'. Daarbij merken ze op

dat leerlingen van het VMBO zich vaak 'minder' voelen dan leeftijdsgenoten die havo of vwo doen. Dit minderwaardigheids sentiment zou door de samenleving worden versterkt doordat flink wordt ingezet op 'kenniseconomie'. Dat zorgt er volgens de jongeren voor dat de kloof tussen hoog- en laagopgeleiden alsmaar groter wordt en beide werelden onafhankelijk van elkaar verder groeien. Daarbinnen is plek voor gelijkwaardigheid, daarbuiten galmt 'gelijkwaardigheid' door een gedeeld gebied met schots en scheve muren.

Tol

Onderlinge verschillen worden daar getolereerd; van acceptatie is in de optiek van de jongeren géén sprake. Ze zien zelf graag dat de gemeenschappelijke wereld 'opgeruimd' is en wijzen daarvoor naar de overheid. Die moet ervoor zorgen dat men er zo min mogelijk last van elkaar heeft, zeker van elkaars problemen. Het is daarom legitiem om 'verstoringen', uit solidariteitsoogpunt, extra aandacht te geven ten faveure van het algemeen belang. De tol die met ongelijke behandeling wordt betaald om bijvoorbeeld een dakloze aan een huis te helpen is de gemeenschap immers meer dan waard.

Wanneer wederkerigheid echter ontbreekt en 'freeriders' – mensen die onnodig aanspraak doen op sociale voorzieningen – misbruik maken van solidariteit, lijkt voor de jongeren een grens te worden bereikt. Solidariteit moet je immers worden gegund en is niet opeisbaar. En idealiter zou het er zelfs voor moeten zorgen dat ongelijkheid wordt bestreden. Daarmee heeft solidariteit voor deze groep een sterk voorwaardelijk karakter, iets dat ook zichtbaar wordt in hun persoonlijke levens. Want, in ruil voor hulp bij verhuizingen weet men dat een wederdienst volgt. En als beloning voor gezelschap wordt op drankjes getrakteerd wanneer een vriend krap bij kas zit. Maar ook die weet dat het de volgende keer zijn of haar beurt is om solidair te zijn. Een 'biertje' is namelijk nooit gratis.

Gedeelde Waarden - Verslag bijeenkomst 2

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het lijken vanzelfsprekendheden die verankerd zijn in de maatschappij, maar zijn het nou vooral woorden of toch waarden? ProDemos inventariseerde bij verschillende groepen in de Nederlandse samenleving waar en hoe ze in het dagelijks leven de kop opsteken. Op 9 mei was het de beurt aan een groep lokale politici uit het midden van het land.

Tussen twee gemeenten die op een kwartiertje met de auto van elkaar liggen, kan een wereld van verschil bestaan. Dat zit hem volgens het panel in de sociale bewegingsvrijheid. Die is in de gemeente waar de informanten werkzaam zijn namelijk veel groter dan in de buurgemeente, met een vergelijkbaar inwonertal. De rol van 'het geloof' moet daarbij zeker niet worden uitgevlakt, stellen de panelleden die menen dat in hun gemeente mensen vrijer zijn in hun doen en laten. In het buurdorp wordt het immers nog altijd niet gewaardeerd dat auto's op zondagen een wasbeurt krijgen of als hout wordt gekloofd.

Dergelijke dogma's zijn in de gemeente waar de panelleden actief zijn niet, of in elk geval minder, aanwezig. Keerzijde van de sterkere stadsigheid is dat de gemeente te maken heeft met wat de panelleden 'grootstedelijke problematiek' noemen. Speciale wijkaanpak moet ervoor zorgen dat het veilig en aangenaam blijft in de gemeente, al lijken bewoners en politici niet altijd op dezelfde lijn te zetten als het gaat om oplossingen. Zo geeft het panel een voorbeeld van een inbraakgolf waarbij soelaas werd gezocht in het afsluiten van achterpaden. Het leidde tot verdeeldheid onder de bewoners; waar de een stukje vrijheid wilde opofferen voor zijn veiligheid, wilde de ander het inbraakrisico niet inperken ten koste van zijn vrijheid.

Ook op politiek gebied merken de panelleden dat er spanning bestaat tussen 'veiligheid' en vrijheid. Zo geven ze aan buiten de lokale politieke arena nogal eens worden aangesproken op standpunten of uitspraken die via (sociale) media worden gedaan. De reacties zijn niet altijd even mals en maken dat de panelleden ongewenst toch voorzichtiger worden in hun uitlatingen. Die hebben immers niet alleen betrekking op degene die ze uit, maar ook familieleden worden er in de gemeenschap op aangesproken.

Afstandelijkheid

Alhoewel de politici op straat en internet reacties losmaken, neemt het panel een grote afstand tussen burger en overheid waar. Die is met name groot in wijken waar lageropgeleiden wonen; zij weten de weg naar én binnen de gemeente in veel gevallen moeilijker te vinden dan burgers uit wijken met een gemiddeld hoger opleidingsniveau. De panelleden menen daarbij dat veel bewoners zich niet vertegenwoordigd voelen door politieke partijen. Dat wordt geweten aan een algehele desinteresse in de politiek, iets wat verandert op het moment dat onderwerpen dicht bij huis komen. Zodra die van de agenda zijn verdwenen, keert het politiek bewustzijn terug naar stand-by.

Slechts sporadisch stromen inwoners door naar politieke partijen om zelf actief te worden. Een panellid meent dat 'elitaire lijnen' in de weg zitten. Daarnaast wordt geconstateerd dat meer populistische (lokale) partijen wel beantwoorden aan de tijdsgeest en de burger meer het

gevoel geven dat er naar hen wordt geluisterd. Het resulteert in nieuwe partijen zonder (ideologisch ingegeven) programma die kunnen rekenen op de stem van 'de burger'.

Ook de Marokkaanse gemeenschap die bovengemiddeld groot is in de gemeente van de panelleden staat op afstand, van de lokale overheid en de 'autochtone' inwoners. Panelleden menen dat bij de voetbalvereniging of in de kroeg de verschillen niet bestaan, maar dat bij de 'belangrijke dingen in het leven' gemeenschappen zich naar binnen keren. Ondanks de diversiteit in de gemeente wordt 'bewust geen doelgroepenbeleid' gevoerd. In aanpak wordt daarentegen wel gedifferentieerd. Dit kan soms tot scheve gezichten leiden omdat burgers 'extra aandacht' zien gaan naar problemen van anderen en zich daardoor achtergesteld voelen.

Solidair

Het grotere belang wordt vaak niet gezien. Men is sterk geneigd, mits geïnteresseerd, beleid en maatregelen op zichzelf te betrekken omdat ze weinig relatie hebben met anderen, of andere groepen. De overheid heeft volgens een panellid de taak om 'sociale ontmoeting' te faciliteren en zo solidariteit te versterken. De gedachte is dat elkaar (en elkaars cultuur) kennen wederzijds begrip vergroot, wat de basis is voor solidariteit. Maar ook voor vrijheid. Want, door kennis te hebben over de ander zou het makkelijker worden de ander in zijn of haar waarde te laten.

Dit standpunt wordt niet door iedereen gedeeld en legt de verschillende politieke stromingen binnen de groep bloot. Wel is er een gedeeld gevoel dat de landelijke overheid door bezuinigingen en decentralisaties 'solidariteit' op de proef stelt. Volgens het panel zijn 'traditionele gemeenschappen' daar beter op uitgerust dan individualistische groepen. Toch blijken verschillen een stuk minder relevant zodra er een gemeenschappelijk doel is. Zo wordt het voorbeeld gegeven van moeders, met uiteenlopende culturele achtergronden, die een oppascarrousel zijn begonnen. Dat project is tot nu toe vooral 'een succes'.

Gedeelde Waarden - Verslag bijeenkomst 3

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het lijken vanzelfsprekendheden die verankerd zijn in de maatschappij, maar zijn het nou vooral woorden of toch waarden? ProDemos inventariseerde bij verschillende groepen in de Nederlandse samenleving waar en hoe ze in het dagelijks leven de kop opsteken. Op 11 mei was het de beurt aan een groep juristen.

‘Iedereen wil vrijheid’, klinkt het unaniem. Maar volgens de juristen begrijpen mensen lang niet altijd wat die vrijheid maakt. Pas als mensen hun vrijheid verliezen, waarderen ze het des te meer. Helaas is het dan vaak al (net) te laat. Zelfs vrijheid kent immers grenzen. Regels en wetten bieden een context waarin men vrij is te doen en laten wat diegene blijft zodat en zolang anderen niet in hun vrijheid worden aangetast. Dit kader wordt volgens de juristen nogal eens vergeten, bewust of onbewust, met als gevolg dat ‘men’ zich snel voelt aangetast in zijn vrijheid terwijl die er wel degelijk is, alleen niet absoluut.

De spanning die voortkomt uit het gebrek aan kennis over de ‘spelregels’, is volgens de juristen inherent aan het systeem waarin relatieve vrijheid wordt geboden. Kritiek zal er immers altijd zijn op de mate van vrijheid die sommigen niet ver genoeg gaat. Daar zal ook een ingrijpende vernieuwing van het democratische systeem, door een enkel panellid voorgesteld, geen verandering in brengen. Wel wordt panelbreed verondersteld dat mankementen in een roestig systeem kunnen worden verholpen en dat ‘herontwerp’ een systeem oplevert dat meer bij de huidige tijd past waarin weinig ruimte is voor reflectie en discussie, mede doordat meningen en krantenkoppen stante pede verstollen tot feiten. De vrijheid om aan het systeem te sleutelen, lijkt echter niet te worden gevoeld. ‘De sleutel’ is immers ‘weggegooid’ door de grondleggers.

Volgens het juristenpanel nopen maatschappelijk ontwikkelingen echter wel tot een zoekexcursie. Zo zetten de vluchtelingenstroom en populistische politiek de vrijheid van mensen onder druk. In hun werk zeggen de juristen ook een vrijheidsbeperking te merken, veroorzaakt door politiek. Die gaat steeds vaker als wetgever op de stoel van de rechtelijke macht zitten waarmee rechtspraak niet de ‘rust’ krijgt die is vereist.

Scheidingen

Het gebrek aan respect voor de scheiding der machten vanuit de politiek komt volgens de juristen voort uit de scoringsdrang van politici om kiezers de ‘directe democratie’ te geven die wordt verlangd. Ondanks dat de afstand tussen politiek en burger, door onder andere sociale media, kleiner is, herkent het electoraat zich echter steeds minder in de volksvertegenwoordiging. Uitzonderingen daarop zijn volgens de juristen groepen die zich in lobby-clubs, zoals het CIDI en het COC, goed hebben georganiseerd.

De juristen stellen dat ‘minimumstraffen’ het ingewikkelder maken om maatwerk te leveren en dat bezuinigingen op het rechterlijk apparaat tot grotere afstanden leiden naar het recht. Denk hierbij aan kortingen op rechtsbijstand en het besluit om rechtbanken te sluiten waardoor de afstand tot het recht wordt vergroot. Het werkt volgens de juristen ongelijkheid in de hand. Die is in de beleving van de juristen sowieso behoorlijk, ook al is iedereen voor de

wet gelijk. De juristen zien een gefragmenteerde samenleving waarin werelden langs elkaar heen leven.

Met de 'zelfkant' maken de juristen in hun professionele leven dagelijks opnieuw kennis. Het zijn in hun ogen mensen die, over het algemeen, door een lage opleiding een mindere sociaal-economische positie hebben. De 'echte criminelen' blijven grotendeels buiten schot. De geschetste zelfkant komt volgens een panellid overeen met de 'doelgroep van de spoedeisende hulp'. Het zouden mensen zijn die de ruimte benutten die door een verzorgende overheid wordt geboden; een ander merkt op dat ze juist snel naar de overheid kijken omdat ze in hun persoonlijke omgeving niet de mensen om zich heen hebben (of kunnen vinden) die kunnen helpen. De juristen zijn ervan overtuigd dat slechts een klein deel van de samenleving actief haar recht haalt, omdat velen die daar wellicht wel recht op hebben überhaupt niet de moeite nemen. Ze hebben er geen vertrouwen in dat hun klacht serieus (genoeg) wordt genomen door 'de overheid'.

Oranjemanie

Over de kernwaarde 'solidariteit' heerst binnen het panel somberheid. Dat zit hem erin dat het principe van 'de sterkste schouders dragen de zwaarste lasten' niet breed in de samenleving zou worden gevoeld. Men wil solidair zijn met de eigen groep, maar ziet niet dat solidariteit een hoger doel dient: een gemeenschappelijk belang 'waarvoor je je dingen laat aanleunen waar je zelf niet per se beter van wordt'. Minder sceptische panelleden wijzen erop dat het vluchtelingenvraagstuk juist bij een deel van de samenleving sterke solidariteit losmaakt en dat er daarnaast ook genoeg mensen zijn die zich als vrijwilliger willen inzetten voor hun wijk, buurt en vereniging.

Momenten waarop 'de rijen worden gesloten' blijven echter schaars. Een plek in de WK-finale suggereert solidariteit, voor even, maar in het vluchtelingenvraagstuk wordt het oranjeshirt weer even zo makkelijk in stukken gescheurd. Een ander voorbeeld van (Europese) solidariteit ziet het panel in Griekenland waar miljarden euro's belastinggeld naartoe moesten om de boel te redden. Mede door zulke solidariteit is in Europa al ruim 70 jaar geen oorlog en kan men met elkaar in relatieve vrijheid leven, al wordt dat lang niet door iedereen gezien en gewaardeerd.

Gedeelde Waarden - Verslag bijeenkomst 4

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het lijken vanzelfsprekendheden die verankerd zijn in de maatschappij, maar zijn het nou vooral woorden of toch waarden? ProDemos inventariseerde bij verschillende groepen in de Nederlandse samenleving waar en hoe ze in het dagelijks leven de kop opsteken. Op 17 mei was het de beurt aan een groep wijkagenten.

Over hoe vrijheid moet worden gedefinieerd, wordt in het werkgebied van de agenten behoorlijk verschillend gedacht. In de Haagse Schilderswijk spreken ze hangjongeren geregeld aan op hun gedrag en wordt er om identificatie gevraagd. Geheel volgens de regels, menen de agenten, maar de jongeren ervaren het als een directe aanval op hun vrijheid. Zij menen immers het (grond)recht te hebben te gaan en staan waar ze willen, zoals ook demonstranten graag aanspraak doen op die 'vrijheid'. Het verwijt 'etnisch profileren' rolt tegenwoordig wat te rap van de tong, vinden de agenten.

'Totale vrijheid' bestaat volgens de agenten niet. Het begrip wordt in hun optiek vaak verward met rechten en plichten. Duidelijkheid daarover creëren de agenten door in dialoog te gaan. Niettemin blijft er vaak wederzijds onbegrip bestaan over het fenomeen vrijheid, mede doordat de vrijheid die bijvoorbeeld jongeren claimen ze beter uitkomt of gewoonweg omdat 'vrijheid' in de thuiscultuur van Schilderswijkers een volstrekt andere betekenis heeft.

In hun werk stuiten de agenten geregeld op de botsing die is te relateren aan de vrijheid van godsdienst. Gezichtsbedekkende kleding, zoals een burka, is niet toegestaan, omdat herkenbaarheid belangrijk is voor veiligheid. Een ander voorbeeld is een moskee die tamelijk luid oproept tot gebed. Die vrijheid heeft men, maar omwonenden hebben ook de vrijheid om te ageren tegen geluidsoverlast die hun vrijheid inperkt. Het valt de agenten niet mee om dit soort zaken uit te leggen in gesprekken. Eigen culturele normen klinken vaak zo hard dat elke uitleg van wat in Nederland als 'normaal' wordt gezien aan dovemansoren is besteed. Een agent vertelt over een situatie waarin een man een vrouw mishandelt, maar ondanks verwoede pogingen om de onwenselijkheid daarvan tot hem door te laten dringen steevast uitkwam bij het antwoord: "Maar, ze is mijn vrouw...".

Gele-hesjes-solidariteit

Het voorbeeld geeft weer hoe ver weg 'Nederlandse normen en waarden' soms zijn in de wijk die een grote 'diversiteit' kent. Dat zorgt ook onderling voor ongemakken en onbegrip die de basis zijn van burenruzies. Arabieren en berbers, Koerden en Turken, Somaliërs en Eritreeërs zitten immers ook vaak niet op één lijn. Nieuwkomers moeten volgens de agenten beter wegwijds worden gemaakt in Nederland. Ze moeten nu nog 'zelf het warme water uitvinden' meent een panellid. Een andere agent wijst erop dat de opgave in de Schilderswijk extra complex is omdat verschillende culturen zich niet alleen aan de Nederlandse normen en waarden moeten aanpassen, maar ook aan alle andere culturen die er zijn.

Het maakt dat solidariteit zich doorgaans beperkt tot de eigen (sub)gemeenschappen. Uitzonderingen ontstaan wanneer er een gemeenschappelijke 'vijand' verschijnt. Zo toonden Schilderswijkers zich solidair tijdens de rellen naar aanleiding van de dood van Mitch Henriquez toen ze zich in de 'gele-hesjes-brigade' verenigden om de rust terug te laten keren. Daarbij blijkt er volgens de agenten ook veel broederschap te zijn tegen de politie, in het algemeen. Een anekdote over een agent die door jongeren uit een andere wijk in het nauw werd gedreven, maar terstond hulp kreeg van 'gastjes' uit de Schilderswijk werpt daar een ander licht op. Evenals de moeiteloze loyaliteitstransfer tijdens voetbaltoernooien: "Als Turkije uitvalt tijdens een toernooi, schakelen ze direct over op Nederland".

Jaknikkers

Over de sociaal-economische positie van de Schilderswijkers maken de agenten zich geen illusies. Ze hebben dagelijks te maken met een groep waarvan 75 procent 'een kleurtje' heeft. 'De hele wijk heeft een rare achternaam', klinkt het Haags uit de mond van een agente die aangeeft geregeld mensen tegen te komen die niets snappen van wat ze in het Nederlands zegt en uit een vorm van beleefdheid maar het tegendeel 'knikken'. De mannen kampen met werkloosheid en lage of ontbrekende scholing; vrouwen doen het in de beleving van de agenten in het algemeen maatschappelijk beter. Maar het plafond is laag. Zo stelt een panellid dat veel vrouwen in de schoonmaak werkzaam zijn en dat bij uitzondering een maatschappelijk hogere positie wordt bekleed: als tandartsassistente. De vaders, spenderen hun dagen in het theehuis. Hun kinderen presteren wisselend op school en zwerven op straat. Wie erin slaagt bovengemiddeld te presteren, vlucht snel weg uit de wijk. 'Van onderop wordt het bijgevuld'.

Van gelijkwaardigheid ten opzichte van andere groepen in de stad, is geen sprake, al zien de Schilderswijkers dat zelf lang niet altijd zo. Voor een Marokkaanse vrouw is een gezin met zeven kinderen immers het bewijs dat ze een goede vrouw is, waar menig Nederlandse vrouw haar 'waarde' zich niet laat uitdrukken in de grootte van de kroost. Tegelijkertijd hoeft de Marokkaanse vrouw zich niet af te vragen in welk restaurant ze die avond zal dineren of welke vakantie wordt geboekt omdat dergelijke luxe niet thuis is in de Schilderswijk. Daar hebben mensen heel andere problemen: primaire levensbehoeften.

Dat neemt niet weg dat de Schilderswijkers zelf ook deels kiezen voor hun beperkte perspectief, vinden de agenten. Zo wordt snel de 'slachtofferrol' opgezocht en houdt men vast aan vooroordelen die gebaseerd kunnen zijn op de ervaring van een (ver) familielid dat tien jaar geleden eens een aanvaring heeft gehad, met bijvoorbeeld een agent. Dat bemoeilijkt de agenten in hun 'zwart-witte werk' dat uitgaat van goed en fout evenzogoed als het ontbreken van solidariteit vanuit de politiek. Die vraagt volgens het politiepanel veel van de agenten, maar verstopt zich als vanuit het korps de roep klinkt om extra mandaat en waardering, terwijl 'de overheid' in ogen juist een belangrijke taak heeft om 'het klimaat' gezond te houden.

Gedeelde Waarden - Verslag bijeenkomst 5

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het lijken vanzelfsprekendheden die verankerd zijn in de maatschappij, maar zijn het nou vooral woorden of toch waarden? ProDemos inventariseerde bij verschillende groepen in de Nederlandse samenleving waar en hoe ze in het dagelijks leven de kop opsteken. Op 20 mei was het de beurt aan een groep mbo-docenten.

Onder mbo-studenten blijkt de vrijheid van meningsuiting veruit het populairst. Een docent vraagt zich echter af of dat is omdat ze het écht belangrijk vinden of omdat het gewoon 'lekker klinkt'. Hoe dan ook, de leerkrachten horen dagelijks hoe studenten onder het mom van vrijheid van meningsuiting ongefundeerde, boude uitspraken doen zoals dat 'alle buitenlanders het land uit moeten' of dat pedofielen de doodstraf moeten krijgen. Ervaring leert dat in het laatste geval 90 procent van een klas voor die strafmaat is, maar dat na een reeks tegenargumenten het percentage alsnog naar 40 procent daalt.

De stelligheid van studenten verbaast de docenten geregeld, evenals het gegeven dat zij 'vrijheid' volkomen vanzelfsprekend vinden. Buiten de muren van de onderwijsinstellingen slijt dit bij een deel af doordat praktijkervaring nuancerende inzichten oplevert. Zoals studenten die stage lopen als buitengewoon opsporingsambtenaar. In die rol beperken zij anderen in hun vrijheid. Dat brengt de boa's in opleiding in soms heftige discussies. De les die ze meekrijgen is dat 'de burger het uniform uitscheldt en niet de persoon'. Dat maakt het echter niet veel eenvoudiger voor de studenten die met de keerzijde van de vrijheid van meningsuiting worden geconfronteerd.

In de praktijk blijkt de vrijheid van meningsuiting in klaslokalen enigszins beperkt. De ruimte voor afwijkende meningen wordt bepaald immers door de meerderheid. Zo voelen studenten binnen een 'gekleurde' of 'gemengde' klas zich minder veilig kritische standpunten ten aanzien van vluchtelingen of de islam naar voren te brengen en vice versa. Docenten gaan daar verschillend mee om. Sommigen voelen zich uit persoonlijke overtuiging geroepen tegen uitspraken in te gaan, een ander streeft ernaar ook minderheidsmeningen zich vertegenwoordigd te laten voelen. Dit doet hij door het standpunt 'hoe extreem ook' dat hij bij studenten proeft te verdedigen, in een poging de klasgenoten ook daarvoor begrip te laten krijgen. Slechts mondjesmaat ontstaat wederzijds respect voor standpunten. Inhoudelijk discussies blijken vaak te ingewikkeld. Dat komt doordat mbo'ers de stelregel hanteren dat kritiek wel gegeven mag worden maar dat het niet de bedoeling is deze te ontvangen.

Discriminatie

Gelijkwaardigheid is er volgens de docenten niet. Ze zien eilandjes, met groepen die op basis van kleur en geloofsovertuiging samscholen. Daarbij is er ook een pikorde op basis van het studieniveau. In hun dagelijks leven worden 'gekleurde' studenten doorlopend geconfronteerd discriminatie, al is het volgens een docent de vraag of dat soms niet ook anders kan worden uitgelegd. Waar een studente meende vanwege haar achtergrond een stageplek te zijn misgelopen, weet haar docent dat eerder aan slechte voorbereiding en 'luiigheid'. Niettemin

blijkt arbeidsdiscriminatie aan de orde van de dag. Een student die nul op het rekest kreeg bij een stageadres 'experimenteerde' daar 'succesvol' mee. Hij liet een accentloze, autochtone, vriend de bedrijven bellen die hem telefonisch hadden afwezen; de vriend bleek vervolgens wel welkom.

Een ander onevenwicht is de verhouding van studenten ten opzichte van 'de samenleving'. Veel mbo'ers zien het mbo als het bewijs 'mislukt' te zijn omdat ze geen hbo of universiteit doen. Dat is in de beleving van mbo-studenten meer 'waard'; het uitblijven van een ov-studentenkaart voor mbo'ers is daarvan lange tijd een bevestigende uiting geweest. Volgens de docenten moet wel onderscheid worden gemaakt tussen de niveaus. Op het hoogste niveau leeft het minderwaardigheidsgevoel minder sterk omdat er meer economische en maatschappelijke perspectieven zijn dan voor de lagere mbo-niveaus. Daarbij wordt opgemerkt dat het uitmaakt of een student van huis uit pessimisme of optimisme heeft meegekregen voor de wijze waarop iemand zich een weg baant door het leven. "Je moet als allochtoon vijf keer harder je best doen om gelijk te zijn", luidt een conclusie.

Exclusiviteit

De docenten signaleren dat groepen steeds meer naar binnen keren, hetgeen ook effect heeft op 'solidariteit'. Die is volgens de docenten vooral 'in opkomst voor de eigen groep'. Mbo-studenten, van niet-Nederlandse komaf, begrijpen niet waarom voor aanslagen in Parijs wel een minuut stilte klinkt en niet voor aanslagen in Ankara. Dat heeft volgens het panel te maken met 'herkenbaarheid' en 'nabijheid', maar dat hoeft lang niet altijd iets uit te maken. Zo verbaast een docent zich erover dat studenten 'geen gevoel' krijgen bij beelden van verschrikkingen uit buitenland, zelfs als ze er wortels hebben liggen.

Ook ten aanzien van vluchtelingen wordt weinig solidariteit getoond. Met name in 'witte' gebieden, buiten de Randstad, blijkt 'de vluchteling' weinig te zoeken te hebben. Ze worden 'geduld', maar moeten vooral niet denken dat ze rechten hebben. Pogingen om meer begrip te kweken voor vluchtelingen doen de docenten geregeld. Waar aanvankelijk huiverig wordt gereageerd op een gastles van een vluchteling blijkt na afloop dat deze 'een toffe' welkome gast is. Ook een speciale dag waarop studenten en Syrische vluchtelingen elkaar informeel leren kennen, verandert de houding. Desondanks concluderen de organisatoren van zulke ontmoetingen dat het gevoel van solidariteit na verloop van tijd weer verdwijnt doordat 'mitsen en maren' – ingegeven door omgeving én 'krantjes als Metro en De Telegraaf' – alsnog de overhand krijgen.

Gedeelde Waarden - Verslag bijeenkomst 6

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het lijken vanzelfsprekendheden die verankerd zijn in de maatschappij, maar zijn het nou vooral woorden of toch waarden? ProDemos inventariseerde bij verschillende groepen in de Nederlandse samenleving waar en hoe ze in het dagelijks leven de kop opsteken. Op 24 mei was het de beurt aan een groep maatschappelijk actieve gelovigen.

‘Vrijheid’ staat voor dit panel heel duidelijk in een context van regels en wetten. Daarbinnen zien de gelovigen ruimte om, met oog voor de vrijheid van de ander, ‘recht te doen aan hun identiteit’ die voor een belangrijk deel wordt bepaald door hun geloof. Regels horen volgens de gelovigen bij het leven. Er zijn immers dingen die ‘écht niet kunnen’. De samenkomst van verschillende normen leidt niettemin geregeld tot conflicten. Een deel van die normen verlangt volgens het panel inlevingsvermogen. Men moet kunnen ‘aanvoelen’ waar de grenzen liggen. Mensen dragen daarvoor ‘een heel stuk verantwoordelijkheid’, maar het plichtsbesef is nogal eens afwezig. Een panellid geeft de vrijheid van meningsuiting als voorbeeld. Die moet volgens hem niet worden geïnterpreteerd als een vrijbrief om ongestoord anderen te beledigen en wordt te pas en te onpas toegepast op een manier die hem niet functioneel lijkt. “In 80 procent van de gevallen wordt het gebruikt om anderen te veroordelen”, klinkt het beslist.

Voor deze opvatting moet, net als voor meningen van anderen, binnen de perken van de vrijheid van meningsuiting ruimte zijn om te kunnen ‘afwijken’. En dan wel het liefst zonder angst voor consequenties te hoeven hebben, vindt een feministisch, humanistisch panellid dat actief is binnen de homobeweging. Zij meent dat het uithangen van de regenboogvlag tegenwoordig niet meer zonder risico’s is. Gebrek aan respect voor afwijkende opvattingen en overtuigingen en de angst voor het onbekende verkleinen de vrije ruimte, iets wat moslims in het panel beamen. Een islamitisch panellid stelt dat hij ‘niet per se’ de ruimte terugkrijgt die hij anderen geeft.

Er wordt gerept over een ‘dominante groep’ die daarin bepalend is. Volgens een Turkse vrouw is het daarom verklaarbaar dat Turken elkaar opzoeken. “Tussen de Turken voel je je als Turk vrijer”. Een Marokkaanse moslima herkent zich daarin, maar stelt dat men zijn eigen vrijheid voor een deel in eigen hand heeft. Kies je voor een open houding en toenadering? Of sluit je je af voor andere werelden? Daarbij merkt ze op dat levenservaring je in staat stelt ‘betere keuzes te maken in je vrijheid’ en benadrukt ze dat het dragen van een hoofddoek ook een vrijheid is, terwijl dit door onwetenden als een symbool van onderdrukking wordt aangemerkt.

Contrasten

De bejegening van moslims is volgens het panel de afgelopen jaren sterk veranderd. ‘De media’ zouden daar flink aan hebben bijgedragen, door met zwart-witte-berichtgeving de boel op scherp te zetten. Het heeft een ‘hardere samenleving’ opgeleverd waarin de ongelijkwaardigheid is toegenomen. Ook wordt opgemerkt dat de economische crisis ongunstig is geweest voor gelijkwaardigheid en dat het stigmatiseren – door media en politiek – groepen in de samenleving op grotere afstand van elkaar heeft gezet. Een Marokkaanse moslima meent dat er weliswaar ‘sociaal-emotioneel’ gelijkwaardigheid is, maar niet sociaal-

economisch. Van 'gelijkwaardige behandeling' zou vaak geen sprake zijn. Een aspect is volgens de gelovigen dat de samenleving wordt geregisseerd door witte mannen. Dit komt onder andere tot uiting in de samenstelling van een wijkoverleg, die vaak geen afspiegeling is van een buurt.

Menging van culturen blijkt sowieso ingewikkeld, voor volwassenen en kinderen. Een voorbeeld wordt gegeven door een man wiens dochter in de eerste klas van de middelbare school bevriend was met Turkse meisjes. Hun ouders zagen het echter niet zitten dat het Nederlandse vriendinnetje in haar 'te blote' outfit met ze omging. Zulke situaties verklaren volgens de panelleden waarom groepen homogeen blijven en bovendien steeds 'geslotener' worden. In plaats van dat men elkaar het 'gunt' eigen waarden en normen te hebben, neigt men naar hegemonie, vanuit Westers dan wel religieus perspectief. Dat hoeft volgens een panellid echter niet uit te sluiten dat moslims binnen andere, niet-islamitische, groepen gewaardeerd kunnen worden. Zij dienen zichzelf dan wel eerst te 'bewijzen'. Assertiviteit en taalvaardigheid zijn dan bruikbare instrumenten waarover alleen niet iedereen beschikt. Ongelijkwaardigheid is in de optiek van de gelovigen overigens niets nieuws; vroeger waren er zuilen en klassen.

Helden

De waargenomen verdeeldheid maakt dat het panel somber is over solidariteit. Opkomen voor 'een gemeenschappelijk doel' is er immers niet bij, al vindt een panellid dat zijn geloofsgemeente een grote solidariteit heeft getoond met de opvang van vluchtelingen uit Syrië. 'De nood van de vluchteling' was volgens hem doorslaggevend. Dergelijke uitingen van solidariteit blijven volgens hem onderbelicht in media, alsook de inzet van de 20.000 ANBI-stichtingen die Nederland telt.

Al met al overheerst het gevoel dat solidariteit het anno nu moeilijk heeft. "Je trekt tegenwoordig gewoon je portemonnee als je solidair wilt zijn", merkt een panellid op. Door economische tegenspoed gebeurt dat echter minder vaak dan voorheen omdat het een stuk makkelijker is om solidair te zijn als je een baan hebt. Dat Nederland solidariteit met al die stichtingen heeft 'geinstitutionaliseerd' wordt niet als een positieve ontwikkeling gezien; in het verleden zou er meer 'menschelijkheid zijn geweest. Een ouder panellid betwijfelt of dat werkelijk zo is en zet solidariteit in een historisch perspectief. Hij meent dat solidariteit altijd 'gebrekkig' is geweest en verwijst naar de Tweede Oorlog. Toen toonde slechts een kleine groep 'helden' de durf om op te komen voor kwetsbaren.

Gedeelde Waarden - Verslag bijeenkomst 7

Vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Het lijken vanzelfsprekendheden die verankerd zijn in de maatschappij, maar zijn het nou vooral woorden of toch waarden? ProDemos inventariseerde bij verschillende groepen in de Nederlandse samenleving waar en hoe ze in het dagelijks leven de kop opsteken. Op 1 juni was het de beurt aan een groep maatschappelijk actieve gelovigen en geloofsleiders, in aanwezigheid van minister Plasterk. Het gesprek vond plaats in de Al Kabir Moskee in de Amsterdamse Pijp; een ruimte waar voorheen een citroëngarage gevestigd was.

Vrijheid

Over vrijheid wordt door het panel gezegd dat vrijheid niet onbeperkt is. Het gaat samen met verantwoordelijkheid. De verantwoordelijkheid jezelf grenzen op te leggen door rekening te houden met anderen.

Dat vrijheden kunnen schuren merk je o.a. aan dat iemand als Ebru Umar niet meer vrij kan rondlopen, vanwege dreigementen naar aanleiding van opmerkingen die ze gemaakt heeft over de Turkse president.

Ook wordt opgemerkt dat er met twee maten wordt gemeten als het om vrijheid gaat. Je mag jezelf zijn in Nederland, kan je eigen cultuur of religie hebben, maar als je zichtbaar moslim bent wordt je daarop 'aangevallen'. Alsof je niet ook bij de Nederlandse samenleving hoort. Voor 2001 (9/11) was dat anders. Dat is het verschil tussen ouderen en jongeren: jongeren hebben de periode van voor 2001 in Nederland niet meegemaakt.

Dat vrijheid niet vanzelfsprekend is realiseert men zich steeds minder. De generatie van na de oorlog is het door hun ouders doorgegeven. De jongere generatie staat te weinig stil bij hoe hard er vrijheid gevochten is. Alleen als je gevlucht bent uit onderdrukking weet je hoe belangrijk vrijheid is.

Discriminatie wordt door de paneldeelnemers veel genoemd als het om beperken van de vrijheid gaat. De 'gunfactor' ontbreekt als je Mustafa heet en niet Jerry.

Gelijkheid

Als eerste wordt opgemerkt dat er geen gelijkheid is: iedereen is anders, ook binnen bevolkingsgroepen. Maar, ook al is niet iedereen gelijk, mensen moeten wel gelijkwaardig worden behandeld.

Mensen zoeken vooral het bekende op. De bevestiging door en veiligheid van de eigen groep. Daarom komt men weinig in contact met de ander. En dat leidt weer tot onbegrip of afwijzing. In kleine dorpen kom je elkaar vanzelf tegen en ken je elkaar. Daar is het onderlinge contact wel goed. Maar andere moslimvrouwen hadden juist in Amsterdam de ervaring dat ze na Charli Hebdo door onbekenden werden begroet, als een uiting van solidariteit.

Als ik als hoofddocente invaldocente op een nieuwe basisschool binnenkom zie ik de docenten en ouders altijd vreemd kijken: "Kan die wel goed Nederlandse les geven?". Pas als ik er een tijdje aan het werk ben, en men heeft gemerkt dat het goed gaat, verdwijnt het wantrouwen.

Solidariteit

Met wie ben je solidair? Met de mensen met wie je contact hebt; de mensen uit jouw groep. Maar ook nu zien de mensen van de moskee dat er vanuit de wijk meer belangstelling komt om eens binnen te kijken. Er groeit, juist vanwege alle negatieve aandacht in de media bij buurtbewoners de behoefte om iets positiefs te laten zien. En ook bij de komst van de vluchtelingen heb je gezien dat er heel veel mensen (en ook de moskee) willen helpen. Alleen komt dat nauwelijks naar buiten.

In Amsterdam zijn zoveel verschillende culturen, dat vrijwel iedereen bij een minderheid hoort. Je moet wel over je eigen, bekende groep heenkijken. Je komt de ander overal wel tegen. Juist op plekken waar vrijwel geen minderheden wonen heerst racisme: angst voor het onbekende.

Nederland stoelt op het poldermodel: elkaar proberen te vinden door alk wat water-bij-de-wijn te doen. Alleen lijkt het net of dit de laatste tijd is weggeschoven. Er wordt veel meer gescholden op elkaar (op sociale media) en er wordt vrijwel niet gezocht naar overbrugging. Kijk naar het zwarte-pieten-debat.

Kinderen moeten op school weer leren respectvol met elkaar in dialoog te gaan.

Solidariteit is: ken je medemens. Op mijn werk zegt mijn christen-collega tegen mij wanneer het tijd is voor mijn (moslim) gebed. Andersom houdt je als moslim rekening met de christenen die voor het eten willen bidden. Dat vind ik solidariteit.

Solidariteit moet door alle mensen worden gedragen. Geen zondebokken zoeken voor wat niet goed gaat.

Slotopmerking

Het was goed om elkaar op deze manier uit te wisselen over elkaars cultuur en geloof. We moeten zelf de verantwoordelijkheid nemen elkaar te willen leren kennen, ook na vanavond.

Die wil en openheid naar elkaar toe willen we hebben. Samen op zoek naar de 'common ground' en wat het nou betekent om Nederlander te zijn.

Het in gesprek zijn met elkaar is belangrijker dan het resultaat.